

Maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari (ingliz, o'zbek, qozoq maqollari misolida)

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti
Xorijiy filologiya fakulteti Xorijiy til va adabiyoti kafedrası
O'qituvchisi **Qo'chqarova Janar***

Bugungi kunda, maqollar ustida qizg'in izlanishlar olib borilayotgan bir paytda, maqollarning har taraflama jihatlarini o'rganish paremiologiya sohasining asosiy vazifalaridan biridir. Maqollarni qiyosiy jihatlarini o'rganish asnosida ularning lingvokulturologik jihatlariga to'xtalmay ilojimiz yo'q. Bu orqali tadqiq etayotgan tillarimizdagi maqollarning bir-biriga o'xshash va farqli tomonlarini, shu til egasi bo'lmish xalqning o'ziga yarasha madaniyati va o'ziga xos mentalitetini ko'rsatishga harakat qilamiz.

Demak, biror xalq hayotida mavjud va kundalik hayotda faol qo'llaniluvchi leksemalar tilda o'z qiyofasini yaratadi va xalqlarning milliy mentalitetini ko'rsatishda maqollarda ishtirok etmay qolmaydi. Agar maqollarning ma'nomazmuni tahlil qiladigan bo'lsak, ingliz xalqining dinida, cherkov ular uchun naqadar muqaddas joy ekanligini maqolda ifodalangan ma'nodan bilish mumkin. Ularning fikricha doimiy cherkovga boraveradigan shaxs har doim ham xudojo'y bo'lib qolavermaydi. Bu maqol orqali dinni niqob qilgan, aslida hech qanday diniy bilimga ega bo'lmagan shaxslar ifodalanyapti. Cherkov ular uchun shu qadar muqaddas joyki, uni ko'ngli, qalbi kir insonlar yolg'ondan ulug'lashini istamasligi butun bir xalq tilida ifodalangan. Agar o'zbekcha variantini ko'rib chiqadigan bo'lsak, u o'zbek tilida quyidagicha:

Besh vaqt namozini tark etmas,

Harom-xarishni farq etmas.

Unda ishlatilgan "besh vaqt namoz" "harom-xarish" kabi so'zlar o'zbek tilida uchraydigan so'zlardandir. O'zbek xalqining asosan musulmonlardan iborat ekanligi, ular uchun islom dini buyuk va islom dinidagi eng muhim burchlardan biri besh vaqt namoz o'qish ekanligi o'zbek xalq maqollarida aks etgan. Besh vaqt

namoz o'qish islom dinida musulmonlar uchun eng muhim burchlardan biridir. Asosan musulmonlar va o'zbek xalqi uchun besh vaqt namoz o'qish bu ularning kundalik hayotining bir qismidir. Shu sababli xalq bu so'zlardan hayotiy jarayonlarda foydalanadi va bu o'zbek xalq maqollarida o'z ifodasini topgan.

Maqollarning lingvokulturologik xususiyatlariga to'xtalar ekanmiz, millatlarning o'ziga xos milliy xarakteri va mentaliteti haqida so'z ochmay ilojimiz yo'q, albatta. Chunki xalqning o'ziga xos madaniyati, tarixi va urf- odatlarini ixcham holatda yetkazib beruvchi xalq maqollari xalqning mentalitetini ifodalashda yetakchi o'rinda turadi.

Turli tillarning maqollariga to'xtalar ekanmiz, ular o'sha til egasi bo'lmish xalqning tarixiy, ma'naviy va moddiy madaniyati ko'zgusi ekaniga guvoh bo'lamiz. Shu sababli, turli til maqollarini qiyosiy o'rganish millatning o'ziga xos madaniy va milliy qirralarini ochishga yordam beradi, boshqacha qilib aytganda, o'sha xalqning mentalitetini ko'rsatadi.

“Mentalitet” tushunchasi tilshunoslik paradigmasiga kiritilganiga hali ko'p bo'lmagan bo'lsada, hozirda juda keng doirada qo'llanilmoqda. Tor ma'noda mentalitet “fikrlash doirasi, dunyoqarashi” mazmunida foydalanilsa, keng ma'noda esa “xalqning axloqi, tarbiyasi va tasavvuri tushuniladi”. Mentalitet tushunchasini tilshunos V. fon Gumboldt qarashlarida ham ko'rishimiz mumkin. Uning fikricha, mentalitet – bu “xalqning nafaqat tilida, balki adabiyoti, dini va boshqa ma'naviy jabhalarida ham o'z aksini topgan xarakteridir”. Shunday ekan, yuqorida aytib o'tilganidek, bu “milliy xarakter” xalqning dini, siyosati, urf – odatlari, ijtimoiy qatlami, turmush tarzi, tarixi va hatto geografik o'rni bilan ham chambarchas bog'liq.

Ingliz tili maqollaridagi milliylik haqida gapirar ekanmiz, ingliz xalqining xarakteri haqida so'z yuritib o'tishimiz maqsadga muvofiqdir. Dunyo millatlari orasida ushbu xalq vakillari mag'rur va hurmattalabligi bilan ajralib turadi. Bu jihat maqollarida ham o'z aksini topadi:

Inglizcha: Better die a beggar than live a beggar.

Rus tilida: Лучше умереть бедным, чем жить в бедности

O'zbekcha tarjimasi: Kambag'al bo'lib yashagandan kambag'al bo'lib o'lgan afzal.

O'zbekcha varianti: Otliqning qamchisi ham,

Yayovning kaltagi ham,

Kambag'alning boshiga tegadi.

Ko'rib turganingizdek ushbu inglizcha maqolning o'zbekcha tarjimasida kambag'al bo'lib yashash qoralanyapti. Ya'ni kambag'al bechora bo'lib yashash inson uchun uyatli hol ekanligi aytilyapti. Biroq o'zbekcha variantida ma'no xuddi inglizcha variantidagidek deyolmaymiz. Bu yerda kambag'al, bechora har doim xo'rlanishi haqida aytilyapti. Maqolning o'zbekcha variantidagi umumiy ma'nosida kambag'allik uyat yoki gunoh darajasida qoralanmagan. Demak, o'ta darajada g'ururga berilish va hurmattalablik xislatlari ozbek xalqiga nisbatan ingliz xalqida ko'proq ekanligi maqollarda ifodalangan. Bu holatni esa o'zbek xalq maqollarida biroz boshqacharoq holda ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, inglizlarga xos yana bir jihat – bu ularning bolalarga nisbatan uy hayvonlariga bo'lgan mehri ustunroq turishini maqollarda “bola” obrazidan ko'ra “it”, ayniqsa, “mushuk” obrazlari ko'proq qo'llanilishida kuzatamiz.

Masalan:

- **Dog does not eat dog. - Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi.**
- **Barking dogs seldom bite. - Ko'p vovullagan it tishlamaydi.**

Ammo ayrim o'zbek maqollarida “it” va “mushuk” obrazlari ko'proq salbiy ma'noda, salbiy obrazda ishlatiladi.

Masalan:

- **It hurar karvon o'tar. - The dogs bark, but caravan goes on.**
- **Itni suyak bilan ursangiz, qopmas. - A dog will not howl if you beat him with a bone.**
- **Tanlay, tanlay tozga yo'liqdim, boshi piyoz kalga yo'liqdim.**

Scornful dogs will eat dirty puddings.

Ushbu maqollarda “it” obrazi ko'proq jahldor, yomon, iflos, poraxo'r, ochko'z, dimog'dor odamlarga qaratilgan holda gavdalanadi. Biroq yana ba'zi bir

maqollar borki, bunda it obrazi vafodorlik, yaxshilik, donolik, sofdillik obrazlarida gavdalanadi.

Rus tilida obrazlilik ham turlicha gavdalanadi.

- Два сапога —пара, да оба на левую ногу надеты
- Собаку съел, да хвостом подавился
- Век живи, век учись - дураком помрешь
- Голод не тетка, пирожка не подаст
- Губа не дура, язык не лопатка: знает, что горько, что сладко Дуракам закон не писан, если писан-то не читан, если читан-то не понят, если понят -то не так

- **Yaxshi itga - yaxshi suyak. - A good dog deserves a good bone.**
- **O'lik arslondan tirik it afzal. - A living dog is better than a dead lion.**
- **Qari it ko'p yo'l bilar. - An old dog barks not in vain.**

Biroq farzandlar, bolalar haqidagi maqollar o'zbek xalqining eng sevimli mavzularidan biridir. Chunki o'zbeklar bolajon xalq bo'lib, ona va bolaga bo'lgan e'tibor ahamiyatga molik:

- **Ona bilan bola – gul bilan lola.**
- **Bolali uy – bozor, bolasiz – uymozor.**
- **Bolamning bolasi – qandin o'rik donasi.**

Ona va bola haqidagi maqollardan nafaqat kundalik turmushda, balki yozuvchilarning asarlarida ham keltirishimiz mumkin. Misol sifatida mashhur o'zbek yozuvchisi Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asaridagi ona va bola mavzusiga oid maqolning asarda ishlatilish o'rnini ko'rib chiqamiz: "-Qarg'ish urgan odamni peshonasi ana shunday bo'ladi. -Enani qarg'ishi bolaga urmaydi. Ena, enani qarg'ishi bolaga urmaydi. Og'zingizni to'ldirib qarg'ay bering- baribir qarg'ishingiz menga o'tmaydi! Onamiz tovuqlar ko'z ko'rinib donlasin uchun –so'ri girdilatib don sochdi.

-Seni men emas-seni Xudo qarg'agan.

-Xudo qarg'agan? Eb-e, men xudoga nima yomonlik qildim-e? Xudo nima deb

qarg'agan-e?

-Xudo, iloyim, shu o'zbek degichni topgani aziz mehmoniga buyursin, deb qarg'agan."

Parchada keltirilgan maqol "Enani qarg'ishi bolaga urmaydi" shuni anglatadiki, farzand ona uchun qancha azob–uqubat keltirsa ham, ona hech qachon farzandini qarg'amaydi, qarg'asa ham u chin ko'ngildan bo'lmaydi. Bundan tashqari o'zbek xalqini qay daraja mehmondo'st ekani, u tabiatan shunday yaralgani parcha oxiridagi jumlada keltirilgan. Shuning uchun ham o'zbek xalq maqollaridagi mentalitet tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, xalqimiz qonidagi mehmondo'stlik to'g'risida eslamay ilojimiz yo'q. Maqollarimizda mehmonga bo'lgan hurmat, bag'rikenglik yaqqol ko'rinib turadi. Misol uchun:

- Mehmon – atoyi xudo.
- Mehmon kelsa eshikdan, rizqi kelar teshikdan.

Yaxshilik, ezgulik kabi mavzular ham ko'proq o'zbek maqollarida uchraydi desak yanglishmaymiz. Chunki asrlar davomida ota bobolarimizdan kelayotgan bu kabi fazilatlar o'zbek xalqining qon-qoniga singib ketgan. Isbot uchun quyidagi maqollarni keltiramiz:

- **Yaxshilarga yondashtir,**

Yomonlardan adashtir

- **Yaxshilik qil, suvga sol,**

Baliq bilur, baliq bilmasa, Xoliq bilur.

Maqollardagi milliy koloritni ta'minlaydigan yana bir obraz – bu o'sha xalq taomlaridir. Isbot uchun:

Ingliz tilida:

- **Every cook praises his own broth - Har bir oshpaz o'z sho'rvasini maqtaydi.**
- **Too many cooks spoil the broth - Oshpaz ko'p bo'lsa, sho'rva buziladi.**

O'zbek tilida:

- **Har kuni yema palovni, har kuni yoqqil olovni.**

• **Kuningdan bir kuning qolsa ham osh ye,**

Pulingdan bir puling qolsa ham osh ye.

Ko'rib turganingizdek o'zbek xalqining eng sevimli milliy taomlaridan biri bo'lmish "palov" maqollarda o'z ishtirokini topa olgan. Sababi bu taom o'zbek xalqi tomonidan eng sevib iste'mol qilinadigan tomlar sirasiga kirishidadir. Ingliz xalq maqollarida "soup" ya'ni "sho'rva" ko'proq ishlatiladi. Bu taom ingliz xalqining sevimli oshi demoqchiasmiz, faqat kundalik hayotda ko'proq iste'mol qilinishi sababli maqollar tarkibida uchraydi.

Xulosa qilib aytganda, maqollar bu xalqning madaniy merosidir. Ularda o'sha xalqning barcha o'y – fikrlari, dunyoqarashi, turmush tarzi, fe'l – atvori va e'tiqodi aks etadi. Har bir millat o'ziga xos tavsiflarga ega ekan, bu ularning maqollariga ham ta'sir etmay qolmaydi. Hatto maqollardagi mavzular o'xshash bo'lsa-da, ulardagi obrazlar takrorlanmasligi bilan ajralib turadi. Aynan ana shu tasvirlar maqollardagi milliy bo'yoqdorlikni ta'minlaydi.

Demak, keltirib o'tgan maqolimizning har ikki tildagi variantlari bir xil ma'no-mazmunga ega. Bu jihatdan o'zbek va ingliz xalqining insonlar orasidagi muloqotda g'oyatda shirin so'z bo'lish kerakligi insonlarga xos xususiyatlardan biri ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek va ingliz xalq maqollari sirasiga kiruvchi maqollardan:

Inglizcha: A bad beginning makes a bad ending

O'zbekcha: Yomonchilik bo'lganda, qor ustiga muz yog'ar.

Inglizcha: A good beginning makes a good ending.

O'zbekcha: Yaxshi yil — bahoridan,

Yomon kun — saharidan ma'lum.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Sodiqova M. 1-qism; ruscha va o'zbekcha maqol va matallar lug'ati; 2-qism o'zbekcha- ruscha maqol va matallar lug'ati. -Toshent: O'zbekiston fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti, 2005

2. O'zbek xalq maqollari. –Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2009.

3. O'zbek tilining izohli lug'ati. Ikki tomli. 2 tom. Moskva: "Rus tili" nashriyoti, 1981
4. Dundes A. On the structure of the Proverb, in Mieder, W. & A. Dundes. The Wisdom of many: Essays of the Proverb. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press. 1994. p. 45 – 52.
5. Proverbs – Magollar – пословицы // tuzuvchilar K. M. Karomatova, H.S. Karomatov. T.: Mehnat, 2000. – 400 b.
6. . Даль В. И. Пословицы русского народа: Сборник в 2х т. М.: Худож. лит., 1984. Т.1. — 14 с.; 1984.Т.II. — 399 с.